

TARTIŞMALI İLMÎ TOPLANTILAR DİZİSİ -42

KUR'ÂN ve TEFSİR ARAŞTIRMALARI-VI (İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-II)

Tartışmalı İlmî Toplantı

11-12 Ekim 2003

- Dr. Salime Leyla GÜRKAN * Doç. Dr. Mustafa SİNANOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Ahmet YILDIRIM * Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ
Osman DEMİR * Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Prof. Dr. Mustafa ÇAĞIRICI * Doç. Dr. İlhan KUTLUER
Dr. Mehmet DALKILIÇ * Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ
Doç. Dr. Mahmut Erol KILIÇ * Prof. Dr. Şefa SAYGILI

Dr. Tahir ÖZAKKAŞ

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi Yavuz ARGIT Bölümü	
Dem.No.	122301
Tes.No.	297.1 KUR.T

İstanbul 2004

ENSAR NEŞRİYAT
Ticaret Anonim Şirketi

© Eserin Her Türü Basım Hakkı Anlaşmalı Olarak Ensar Neşriyat'a Aittir.

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 42

ISBN : 975-6794-24-0

Kitabın Adı
Kur'an ve Tefsir Araştırmaları - VI
(İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi - II)

Tebliğlerin,
Bilim ve dil bakımından sorumluluğu
tebliğ sahiplerine aittir.

Editör
Prof. Dr. Bedrettin ÇETİNER

Yayın Hazırlık
Dr. İsmail KURT, Seyit Ali TÜZ

Baskı
Karmat
Kale İş Merkezi No: 51 Davutpaşa
Topkapı - İstanbul
Tel: (0212) 482 29 70

1. Basım
Ağustos 2004

İsteme Adresi
Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Süleymaniye Cad. No: 13 Süleymaniye / İstanbul
Tel : (0212) 513 43 41 - 513 03 09
Faks : (0212) 522 46 02

TASAVVUF LİTERATÜRÜNDE GAYBÎ RİVÂYETLER

Yrd. Doç. Dr. Ahmet YILDIRIM
SDÜ İlahiyat Fakültesi

Giriş

İnsan, varlık şartlarının bir gereği olarak kendisi için muamma olan gaybı ilgili hususları merak etmiş, bilinmeyene, görünmeyene ve esrarlı olana hep ulaşma heyecanı ve gayreti içinde olmuştur. İnsanın engellenemez bu isteği, onu sürekli olarak görünenin ötesiyile bir şekilde ilgilenmeye itmiştir. Filozof “gayb”ı bir varlık ve bilgi problemi olarak görmüş, kelâmcı bu problemi yine varlık ve bilgi açısından vahyî verilerin sınırları içerisinde çözümlenmeye çalışmış, sūfî ise, onu, genellikle bir varoluş gerçeği olarak algılamıştır.¹

Mutasavvıflar için bir varoluş gerçeği olan gayb meselesi, zamanla onları Allah’ın sevgili kulları olarak kabul edilen velilerin “gayb bilgisi” açısından diğer insanlardan farklı özelliğe sahip olduğu anlayışına götürmüştür. Evliya menkıbelerini anlatan kitaplar bu farklılığın örnekleriyle doludur.² Bu örneklerden yola çıkarak mutasavvıfların kendilerine has bir gayb anlayışı ve problemi olduğunu söylemek mümkündür.

Gayb ve Mutasavvıflarda Gayb Problemi

Gayb, Arapça, göz önünde olmayan, bilinmeyen, gizli olan duyulardan uzak olan ve kişinin hakkında bilgisi olmayan şeye denir.³ Sūfî düşü-

¹ Bkz. Halis Albayrak, *Kur’ân’da İnsan-Gayb İlişkisi*, Şûle Yayınları, İstanbul, 1993, s. 13.

² “Hayru’n-Nessâc (ö.322/920) anlatıyor: Bir gün evimde otururken ‘Cüneyd-i Bağdadî (ö.297/890) kapıda durmaktadır’ diye içime bir fikir doğdu. Bu düşüncüyü kalbimden attım. Fakat aynı düşünce tekrar içime doğdu. Dışarı çıktım. Baktım ki, Cüneyd kapıda beklemekte. Cüneyd bana dedi: ‘İlk defa hatırladığında neden dışarı çıkmadın?’ Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâle (Kuşeyrî Risalesi)*, İst., Dergah Yayınları, 1981. Haz: Süleyman Uludağ, s. 403. Örnekler için bkz. Kuşeyrî, *er-Risâle (Kuşeyrî Risalesi)*, s. 394-404.

³ Rağîb el-İsfahânî, *Müfredât*, (Thk. Safvan Adnan Davudî), Beyrut, 1992, s. 616. Ayrıca gayb kelimesinin lügavî mânâları için bkz. İlyas Çelebi, *İslâm İnancında Gayb*

nür İbn Arabî (ö. 638/1240) gaybı, duyu organları ve akıl ile bilinmeyen varlıklar ve bunların buldukları manevî ve rûhanî âlem, Hakk'ın kendisinden değil, senden gizlediği şeyler diye tarif etmiştir.⁴

¶ Varlık âleminin genelde “âlemu'l-gayb” ve “âlemu's-şehâde” (görünmeyen, duyular ötesi alem ve görünen ve duyularla idrak olunan alem) şeklinde ikiye ayrıldığını, benzer anlayış ve bilgiye mutasavvıf İbn Arabî de eserlerinde yer verdiğini görmekteyiz. İbn Arabî'ye göre varlık âlemi, ikiye ayrılır: Bir kısmına gayb âlemi denilir; bu âlem senin gözüne görünmeyen her şey'dir. Diğer kısmına da şahadet âlemi (gözle görülen varlık) adı verilir.⁵ Ona göre gayb âlemi şüphesiz ki, akfî (akılla kavranan) âlem-dir.¶

Gayb âlemi asıldır; şahadet âlemi ise, onun fer'idir.⁷ Gayb âlemi, Hakk'ın kendisinden değil, fakat senin yani insanlar için örttüğü şeydir.⁸ Ayrıca bilgi elde etme yönünden de genelde tasavvufî düşünce içerisinde özelde de İbn Arabî'de gaybın iki kısma ayrıldığı belirtilmektedir.

1-Gayb-ı mutlak: Allah'tan başka hiçbir kimsenin bilmediği gayb. Mesela toplam yıldız sayısının ne kadar olduğu gibi Allah'tan başkasının bilemeyeceği şeylere gayb-ı mutlak denmiştir.⁹

Problemi, İFAV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 59-61; İlyas Çelebi, “Gayb”, *DİA*, XIII, 403-404.

⁴ İbn Arabî, *İstlâhâtü Şeyh Muhyiddin İbn Arabî (Mu'cemu Istlâhâtü's-Sûfiyye)*, (Thk. Bessâm Abdulvehhâb el-Câbî), Beyrut, 1990, s. 72; Suat el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Sûfiyye*, Beyrut, 1981. s. 848-852; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Marifet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 189; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Rehber Yayıncılık, Ankara, 1997, s. 289.

⁵ İbn Arabî, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, I, 85; Nihat Keklik, *Muhyiddîn İbn'ül-Arabî el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 384. Ayrıca bkz. Muhammed Parsa, *Faslu'l-Hitâb (Tevhîde Giriş)*, (trc. Ali Hüsrevoğlu), Erkam Yayınları, İstanbul, 1988, s. 292.

⁶ İbn Arabî, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, I, 435; Nihat Keklik, *Muhyiddîn İbn'ül-Arabî*, s. 384.

⁷ İbn Arabî, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, I, 376; Nihat Keklik, *Muhyiddîn İbn'ül-Arabî*, s. 384.

⁸ İbn Arabî, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, II, 143; Nihat Keklik, *Muhyiddîn İbn'ül-Arabî*, s. 384. Mutasavvıfeye yakın olan bazı bilginler bu iki âlem arasında “berzah” ve “ceberût” adını verdikleri üçüncü bir âlem daha bulunduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre bu üçüncü âlem, ne tamamen maddî, ne de tamamen ruhîdir. İkisinin karışımından meydana gelmiş bir âlemdir. İsmail Hakkı İzmirli, “Âlem”, *Türk İslâm Ansiklopedisi*, I, 268; İlyas Çelebi, *İslâm İnançında Gayb*, s. 64.

⁹ Mutlak gaybıla ilgili aşağıdaki tespitler konunun daha iyi anlaşılması noktasında önemlidir. Eğer mutlak gaybı “Allah dışında kimsenin bilgisinin taalluk etmediği ve ileride de etmeyeceği şeyler” tarzında tarif edecek olursak muğayyabât-ı hamse (beş

2- Gayb-ı izâfi: Allah'ın peygamberlerine ve evliyaya bildirdiği bazı gaybî hususlar ki, bunları onlardan başkası bilemez.¹⁰ Tasavvufî düşüncede gayb-ı mutlakı kimsenin bilemeyeceği anlayışı hakim olsa da gayb-ı izafiyi bazı velilerin bilebileceği düşüncesi hâkimdir. Hatta bu bağlamda bazı şeyhlerin gaybı bildiklerini iddia edenler olduğu gibi daha da ileri giderek kıyametin ne zaman kopacağını, yarın ne olacağını ve nerede öleceğini bildiğini söyleyenler bile olmuştur. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

“Allah (işte kıyamet) saatin(in ne zaman geleceği) hakkındaki bilgi, O'nun yanındadır. Yağmuru o yağdırır; rahimlerde olanı bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez ve hiç kimse nerede öleceğini bilmez. (Her şeyi) bilen, (her şeyden) haberi olan yalnız Allah'tır.”¹¹ Konuyla ilgili olarak Ahmed b. el-Mübârek şeyhi Abdülaziz ed-Debbâğ'a soruyor:

“– Efendim zahir âlimlerinden hadisçiler ve başkaları Kur'ân'da Lokman suresinde geçen gaybla ilgili beş şeyi Allah'ın Elçisi sallallahu aleyhi ve sellem Efendimiz'in bilip bilemediği konusunda ihtilaf etmişlerdir”. O şöyle cevap veriyor: “Gaybla ilgili bu beş şey nasıl Allah'ın Elçisi sallallahu aleyhi ve sellem Efendimiz'e meçhul kalır? Onun ümmetinden tasarrufa yetkili birinin tasarrufta bulunabilmesi için mutlaka bu beş şeyi bilmesi gerekir.”¹²

gayb) meselesi bu mânâda gayb şümulü dışında kalır. Aslında böyle bir gaybın bizim açımızdan yokluktan farkı da yoktur. Fakat mutlak gaybı “bugün için yalnızca Allah'ın bilgisinde olmakla beraber, ileride başkalarına da açıklanması imkan dahilinde olan hususlar” olarak tarif edecek olursak, bu durumda başta beş gayb olmak üzere ahiret ahvali, Levh-i mahfuz gibi hususlar da mutlak gayb içine girer. İlyas Çelebi, *İslâm İnançında Gayb*, s. 79.

¹⁰ İbn Arabî, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, IV. 128. İzafî gayb içine girebilecek konularla ilgili şu ifadeler dikkat çekicidir: Hakkında aklî ve naklî delil bulunmakla beraber duyularla henüz kavranamayan, ancak gelecekte müşahadesi için bir engel bulunmayan konulardır. Bu konuları bazı kişilerin olağanüstü yollarla idrak edebilmesi imkan dahilindedir. İlyas Çelebi, *İslâm İnançında Gayb*, s. 81 (Gaybın ikiye ayrılması bir başka açıdan şöyle izah edilmiştir: Allah gaybın birini, insanın ilminde mufassal kılmıştır. Yine bir gayb vardır ki, onu da insanın kabiliyetinde mücmel olarak yaratmıştır. Birinci gaybe vücûdî denir, alem-i melekût gibi. İkinciye de gayb-ı ademî âlem denir ki, bu alemi Allah bilir, kullar bilmez. Bu ikinci âlem bize göre, âdem mesabesinde. İşte, ademî gaybın mânâsı budur. Bir de gayb-ı meknûn vardır ki, bu korunmuş gayb olup, Zâtı sırdan ibarettir, mahiyetini Allah'tan başkası bilmez. Bundan dolayı da mahiyeti korunmuş, akıllardan ve basiretlerden gizlenmiştir. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 289.

¹¹ Lokman 31/34.

¹² Abdülaziz Debbâğ, *el-İbrîz*, (Tercüme Celal Yıldırım) İstanbul 1979, c. I, s.521-522.

Demek ki, bunlar yarı ne olacağını, nerede öleceklerini ve kıyame-tin ne zaman kopacağını biliyorlar. Sayılan bu hususlar gaybla ilgili meselelerdir. Konuyla ilgili tartışmalar günümüzde de devam etmektedir.¹³ Bu ifadelerden tasavvufta gaybla ilgili problemlerin önceden olduğu gibi bugün de canlılığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Tasavvufta Bilgi Nazariyesi ve Gayb Bilgisi

Tasavvufta gayb probleminin bilgi nazariyesiyle yakından ilişkili olduğu ve onu etkileyen önemli faktörler arasında yer aldığı bilinmektedir.¹⁴ Mutasavvıflar başlangıçtan itibaren bilgiyi iki kısma ayırmışlardır: Biri, akıl ve duyularla elde edilen zahîrî bilgi; diğeri ise keşf ve ilhâm ile elde edilen hakikî bilgidir. Bilginin en üst derecesi kabul edilen ma'rifet ancak keşf ve ilhâm ile elde edilir.¹⁵

Bu bilgi onlara göre doğal olarak kendine has özellikleriyle gaybî müşahedeleri doğurmuştur. Bu gaybî müşahadelerle ilm-i ledünn¹⁶ veya ilm-i bâtın¹⁷, ferâset¹⁸, müşahede ve keramet gibi ilâhî ikrâmlara mazhar

¹³ Bu tartışma Abdülaziz Bayındır ile Mahmut Ustaosmanoğlu (Mahmut Efendi) ve arkadaşları arasında yapılmıştır. Bkz. Abdülaziz Bayındır, *Kur'an Işığında Tarikatçılık*, İstanbul, 1997, s. 65-76.

¹⁴ Geniş bilgi bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara, 2000, s. 283-304.

¹⁵ Bazı mutasavvıflar ilim ve marifet terimlerini ayırarak birinciye kavramlara bağlı bilgi, ikinciye ise kavramsız (doğrudan) bilgi demişlerdir. Bkz. Hüseyin Aydın, *Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, Ankara 1976, s. 107

¹⁶ İlm-i ledunle ilgili olarak sûfî müfessir Necmuddîn Dâye (ö.654/1256) de öncelikle, "Biz ona nezdimizden bir ilim verdik" (Kehf 18/65) ifadesinin yalnızca gayb ilimlerine, O'nun izniyle gaybdan haber vermeye veya bâtın ilmine mahsus olduğunu söyler. Gerçi her ilim Allah katındandır. Ancak bunların bir kısmı insanlar vasıtasıyla öğrenilerek elde edilir. Bu tür ilimlere ledünnî ilim adı verilmez. Ledünnî ilim, herhangi bir hâricî faktör bulunmaksızın doğrudan kalbe ilka edilen bir ilimdir. Bu ilme, zühhd ve takva konusunda mesafe katetmiş veliler sahip olabilirler. İşte, Hızır'ın ilim kaynağında baskın olan ilim türü de bu bâtınî ilimdir. Mustafa Öztürk, *Tefsirde Bâtınîlik ve Bâtınî Te'vil Geleneği*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Samsun, 2002, s. 200 (Dâye, *Bahrü'l-Hakâik*, vr. 352b'den naklen). Ayrıca bkz. Mehmet Okuyan, *Necmuddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2001, s. 202-203.

¹⁷ İsm-i fâil kalıbındaki bâtın sözcüğünün mastarı olan batn ve butûn kelimesi, 'açıklık ve açık olmak' anlamındaki zâhir kelimesinin karşıtı olarak, 'kapalılık ve gizlilik; bir şeyin iç yüzüne, bir kimsenin sırlarına vâkıf olmak' gibi mânâlar içerir. (Bkz. İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed, *en-Nihâye fî Garîbî'l-Hadis ve'l-Eser*, nşr. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, el-Mektebetü'l-İlmiyye; Beyrut, trz., I, 136; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 304) Tarihsel

olunacağı, mânevî verâset (hakikat) ilmine de¹⁹ varis olunacağı belirtilmiştir. Hatta Kur'ân'da geçen Hz. Musa ve Bilge kul (Hızır) kıssası, muta-

süreçte zâhir-bâtın terimlerinin göz ve içgörü (basîret) yoluyla açıkça görülen her şey için kullanıldığını belirten Râgıb el-İsfehânî (ö. 503/1109)'ye göre, beş duyunun algı alanına giren şeyler zâhir, duyuusal idraki aşan şeyler ise, bâtın diye isimlendirilir. Bkz. Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbî'l-Kur'ân*, s. 66, 474; Mustafa Öztürk, *Tefsirde Bâtınlık ve Bâtınî Te'vil Geleneği*, s. 84. Tasavvufta ise bâtın, iç, gizli, derun, iç nihan, gizli alem mânâlarına gelmektedir. (Bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf terimleri Sözlüğü*, s. 87). Serrac'a göre Kur'ân'ın, hadisin ve İslâm'ın da zâhir ve bâtını vardır. Geniş anlamıyla şeriat bu ikisini ihtiva eder. Nitekim sûfilere göre Lokman sûresinin 20. âyetinde buna işaret edilmektedir. Cibrîl hadisinde söz konusu edilen "İslâm" zâhir, "îman" bâtındır; ihsan ise zâhir ve bâtın hakikatlerinin birliğidir. (Serrâc, *el-Luma'*, s. 22. Ayrıca bkz. Ebû Tâlib el-Mekkî, *İlmu'l-kulûb*, s. 54). Mutasavvıflara göre, naslarda bulunan gizli mânaları, ibadetlerin mânevî ve ahlâkî özünü, varlık ve olayların arkasındaki sırları açıklığa kavuşturan bâtın ilmi gizlidir ve onu halka açıklamak câiz değildir. Çünkü halk bu yüksek ilmi ve ondaki ince mânaları ya anlayamaz veya yanlış anlayabilir. Bu yüzden bâtın ilmi ancak zeki, yetenekli, istekli ve kalp gözü açık kimselere öğretilir. Bu sebeple başlangıçta bâtın ilminden sadece işaret yoluyla bahsedilmiştir. Süleyman Uludağ, "Bâtın İlmi", *DİA*, V, 188. Suhreverdî (ö.632/1234) farz olan ilim hangi ilimdir? Bununla ilgili farklı görüşleri sıraladıktan sonra, bunlardan batın ilmi ile ilgili olarak şöyle der: "Denilmiştir ki: Farz olan ilim, bâtın ilmidir. Bâtın ilmi, kulun yakînini artıran ilimdir. Bu ilim ancak, Allah Teâlâ'nın seçip mânevî ordusuna aldığı, zâtını (rızâsını) arayanları kendisine sevkettiği insanları usûl ve âdablarıyla kuvvetlendirip irşad ettiği, mukarrabûn makamına çıkmış, dünyadan gönlinü çekmiş, yakîn derecesine ulaşmış sâlih âlimlerin sohbet ve meclislerinde bulunmakla elde edilir. Onlar, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ilminin vârisleridir. Yakîn ilmini ancak onlar öğretirler. Suhreverdî, Ömer b. Muhammed (ö. 632/1234), *Avârifü'l-Maârif*, İhyâ'nın beşinci cildinde, Beyrut 1992, s. 86.

¹⁸ Tasavvuf ıstılahı olarak firsat "Allah'ın kalbe verdiği ilham sonucu bir bilgiye ulaşma, yakîni keşfetme ve gaybı görme"dir. (Bkz. Kâşânî, Abdarrezzâk (ö.730/1330), *İsûlâhâtu's-Süfiyye*, Kâhire 1992, s. 294. Curcânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed (ö.812/1409), *et-Ta'rifât*, Thk. Abdurrahman Umeyra, Beyrut 1987., s. 213; Ankaravî İsmâil (ö.1042/1623), *Minhâcu'l-Fukarâ*, Ysz. Tsz., s. 216; Hasan eş-Şarkavî, *Mu'cemu Elfâzı's-Süfiyye*, Kâhire 1992, s. 224-225; D. B. Macdonald, "Firsat", *İA*, IV, 640; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 181). Menâzil sahibi Heravî firâseti "Görülenle istidâl etmeksizin gaybın hükmünü bilmek" olarak tanımlar. (Bkz. İbn Kayyım, *Medâric*, II, 512. Ayrıca firsat gayb ilişkisiyle ilgili olarak bkz. Kuşeyrî, *er-Risâle (Kuşeyrî Risalesi)*, s. 394-395).

¹⁹ Sulemî (ö.412/1021) ilmi, dirâset (şerîat) ve verâset (hakikat) diye ikiye ayırmış, bu iki ilim arasında pek çok farkı şöyle sıralamıştır: Şerîat ilmi âdab ilmidir, hakikat ilmi ahvâl ilmidir. Kula sıhhatli ahvâl yolu âdaba sarılmadıkça açılmaz. (Bkz. Sulemî, "el-Fark beyne 'ilmi'-ş-şeri'a ve 'l-hakika", (nşr. ve trc. Süleyman Ateş), *AÜİFD*, Ankara 1968, sy. 16, s. 221). Şerîat ilmi, Hakk'ın, araçları ve peygamberler vasıtasıyla bize ulaştırdığı şeydir. Hakikat ilmi ise Allah'a yönelme, murakabeye devam, zikre devam, nefsi ıslaha sevk etme sonucunda Allah'ın, kullarının kalplerine açtığı şey ve tevfiik verilmiş kullarının kalplerine getirdiği özel fazlı ve keremidir. Kim onu sünnet yolunda

savvıflar tarafından da bâtinî ilmin kaynağı olarak yorumlanmıştır. Kuşeyrî'nin âyette sözü edilen ilme ilişkin muhtelif tarifleri şöyledir: Bu, öğrenmek için herhangi bir çaba sarf edilmeksizin ilham yoluyla elde edilen bir ilimdir; Allah'ın, seçkin kullarına öğrettiği bir ilimdir; Allah'ın, evliyasına öğrettiği ve muhtevasında insanların salahı bulunan bir ilimdir; faydası sahibine ait olmayan, Allah hakkından dolayı içerdiği faydalar tümüyle insanlara yönelik olan ve sahibi tarafından inkar edilmesi mümkün olmayan bir ilimdir.²⁰

Dolayısıyla sûfilere göre, ledünnî ilme vâkıf olanlar gayba muttali' olurlar. Yani Allah Teâlâ'nın hükümlerinin bâtınını bilen, Cenâb-ı Allah tarafından seçilmiş yakîn ehli arifler, yakînden kaynaklanan düşüncelerin tafsilat ve hükümlerini bilirler. Çünkü onlar gayb alemindeki çıkış yerlerini müşahede eder ve Yüce Allah'ın hiçbir perde tanımayan nuru, hiç ayrılmadıkları yakınlığı ve her zaman hükmünü geçiren desteği ile o düşüncelerin sıfatını ve gereğini bilirler.²¹

Onlara göre bu vâkıf olma, "Gaybı Allah'tan başka kimse bilmez" hükmüne aykırı değildir. Çünkü onlar da gaybı kendiliklerinden bilmezler. Ancak Allah onların beşerî sıfatlarını kaldırıp, kendi sıfatlarıyla onları süslediği zaman gayba vâkıf olurlar ki, bu halde kendilerinde değil, Allah'ta yaşıyor, Allah'ın gözüyle bakıyorlar. Binaenaleyh gaybı bilen yine onların beşerî varlıkları değil, kendilerinde tecelli eden ilâhî sıfattır. Allah'ta yaşadıkları zaman Allah kendi sıfatlarını onlara emanet eder, O'nun gözüyle bakarlar.

Bir hadiste "*Mü'minin ferasetinden sakının, çünkü o, Allah'ın nûruyla bakar*"²² buyurulmuştur. Burada Allah'ın nurundan kastedilen "yakîn nurudur." Diğer bir rivayette "*Âlimin ferasetinden sakının*" şeklindedir ve sanki yukarıdaki rivayeti açıklamıştır. "Bunda görebilen insanlar için ibretler vardır"²³ ve "Gerçekleri iyice bilmek isteyenlere âyetlerimizi apaçık gösterdik"²⁴ âyetleri de bu mânâları taşır. Ebu'd-Derda şöyle dermiş:

kullanmaya çalışırsa Allah onu dirayet ilmüne ulaştırır ki hakikat ilmidir. Rasûlullah'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kim bildiğiyle amel ederse Allah onu bilmediğinin ilmüne varis kılar." Sulemî, "el-Fark", s. 223-24. Rivayet için bkz. Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 15

²⁰ Kuşeyrî. *Letâifü'l-İşârât*, II, 407-408.

²¹ Rivayetin tahriri ileride gelecektir.

²² Hicr 15/75.

²³ Hicr 15/75.

²⁴ Bakara 2/118.

“Mü’min gayba ince bir perde arkasından bakar”²⁵ onun bir yönüyle gaybî ilimden olduğunu, fakat bunun “Gaybî Allah’tan başka kimse bilmez” âyetinin yasakladığı kısma girmediğini, çünkü bu ilme ulaşanların ona, Allah’ın izni ve bildirmesiyle ulaştıklarını savunmuşlardır.²⁶ “Göklerin ve yerin gaybî Allah’a aittir”²⁷ âyetiyle ilgili olarak Nehrecurî (ö.330/941) şöyle diyor: “Gaybî Allah’tan başkası bilmez. Ancak kulları arasında kendisine yaklaşan umena da²⁸ mugayyebata vâkıf olurlar. Fakat kendi varlıklarıyla değil, Hak’ta fanî olmaları hasebiyle gaybî bilirler. Bunlar kendilerinde tamamen geçmiş, kâinatı arkaya atmışlardır. Bunları kimse bilmez. Çünkü tefrika (ayrılık) sınırından çıkmış cem’ ayında cem’ olmuşlardır.”²⁹

Bunlardan hareketle mutasavvıflara göre bazı kimselerin, istikbale dair kimi olayları yukarıda işaret edilen ruhî bir takım kabiliyetlerle, basiret gözüyle görüp bileceği anlaşılmaktadır. Ancak bu, Süleyman Ateş’e göre, gaybî bilmek sayılmaz. O bu gibi hususları şöyle izah edip değerlendirmektedir:

“Ona göre, bu gibi hususlar sadece Allah’ın; herhangi bir kuluna ikram olarak bazı olayların üstünden gayb perdesini bir parça aralmasıdır. Peygamberimizin, yıllar sonra çıkacak bazı hâdiseleri haber verdiği sahih hadislerle sabittir. Bu gibi şeyler peygamberden çıkarsa mucize, ümmetinden çıkarsa keramet olur. Evliyanın kerameti inkâr edilemez. Allah, seçtiği, sevdiği kullarına bazı olayları bildirir onlar da Allah’ın bu lütfuyla bilirler. Kaldı ki gaybî derecelere ayırmak gerekir, gaybın en derin noktasını ne bir peygamber, ne de veli bilir”

Kadir Sûresi’nin tefsiri üzerine gelen hadislerle Cenab-ı Hak’ın, bir senelik olayları Kadir Gecesi’nde meleklerle verip en yakın göğe indirdiği ifade edilir. Demek ki, ezelf kaderin vukua çıkma, tezahür etme zamanı yaklaştıkça o hâdiseye gayb hazinesinden yavaş yavaş ayrılıp insanın kavra-

²⁵ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, I, 118

²⁶ Bkz. Şa’rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed (ö.973/1565), *el-Envârü'l-Kudsîyye*, Beyrut 1988, II, 21; Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul 1969, s.145

²⁷ Hûd 11/123; Nahl 16/77

²⁸ Arapça, emîn kelimesinin çoğulu olup, güvenilen, bir şeyi koruyan itimad edilen kişi, hiyanet sahibi olmayan gibi çeşitli mânâları ihtiva eder. Kaşanî bu tabiri, iç halini yansıtmayan melâmîlerdir, şeklinde tanımlar. Bu gruba mensuplar, kedilerine teslim edilen sırrı, layık olmayan kişilerden korudukları için kendilerine güvenilenler, koruyanlar denmiştir. Bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 735.

²⁹ Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, s. 145 (Hakaik, No. 77, varak 124a’ dan naklen)

yiş ufkuna, dünya semasına doğru gelmektedir. Denizin tâ dibindeki bir cisim görülmez, ama dipten ayrılıp yüzeye doğru gelen cisim, yüzeye yaklaşıncı kuvvetli gözler tarafından görülür. İşte gaybın derinliklerinden ayrılıp şahadet âlemine doğru yaklaşan olayları da basiret gözü açık olan bazı keşif erbabı görebilir. Nitekim meteoroloji olaylarını vukuundan önce tesbit de bazı özel âletlerle mümkün olmaktadır. Demek ki bu hâdise asıl gayb alanından çıkmıştır. Ama tam dünyada da değildir. Dünya ile gayb arasındadır. Bunu bazı gözler görebilir. Yoksa asıl gaybı Allah'tan başka kimse bilemez."³⁰

Sahabeye Atfedilen Gaybî Rivayetler

Tasavvuf literatüründe gaybla yakın ilgisi olan bâtın ilminden ilk bahsedenlerle ilgili bilgilerle birlikte³¹ bâtın ilmine delil mahiyetinde zikredilen bilgi ve rivayetlere de yer verilir. Bu bilgi ve rivayetler, daha sonra üzerinde duracağımız Hz. Peygamber'e dayandırılan rivayetler dışında sahâbîlere kadar vardırıılır. Onlara göre, sahâbîlerden bazıları özel bazı gaybî/gizli bilgilerden haberdar idiler. Hatta bu bilgiye sahip oldukları konusunda ilim erbabı arasında ihtilaf olmadığı anlayışına da sahiptirler.³² Tasavvuf literatüründe sahabeye atfedilen gaybî rivayetler:

1- Hz. Ebû Bekir'in bu ilimden haberdar olduğuna dair örnek olarak, O'nun "Harice adlı hanımın karındaki bebeğin kız olduğu kalbime ilham olundu" şeklindeki ifadesi gösterilir.³³ Ancak bilindiği üzere ilham kesinlik ifade etmez. Sadece şartlarına haiz olan kişiyi

³⁰ Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 553

³¹ Bu anlayışın zamanla tasavvuf düşüncesi içerisine girdiği, gaybla yakın ilgisi olan böyle bir bilgi kaynağından ilk önce işaretle değil sözle bahseden kimse olarak Hasan Basrî (ö.110/728) (Bkz. Ebû Tâlib el-Mekkî, *İlmü'l-kulûb*, s. 150), daha sonra da Zu'n-Nûn el-Mısırî (ö.245/859) gösterilir. el-Mısırî keşfi bu bilgi kaynaklarına ilk defa ekleyen kişi olarak bilinir. Fakat o bu ilmi sadece kendisine inananlara anlatmaktaydı. Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909) ise bu ilmi mahzenlerde ve kapalı kapılar ardında öğretiyordu. Tasavvuf tarihinde bâtın ilminden kürsülerde açıkça bahseden ilk sûfînin Şibli (ö.334/945) olduğu söylenir. Bununla beraber bâtın ilmi geniş ölçüde her zaman gizli öğretilmiş, bu anlayış tarikatlarda da devam ettirilmiştir. (Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, I, 168; Hayranî Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, s. 67). Fakat bu devirde nazarî tasavvuf bilgisinden bahseden ilkler olarak yörelere göre farklı kişilerden bahsedilir. Meselâ Bağdat'ta konuya ilk değinen kişi Serî es-Sakatî (ö.251/865) (Bkz. Sulemî, *Tabâkâtü's-süfîyye*, s. 48), Horasan'da Şakîk el-Belhî (ö.174/790) kabul edilir. (Sulemî, age, s. 54).

³² Bkz. Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî (ö.378/988), *el-Luma'*, Thk. Abdulhalim Mahmud-Taha Abdülbâkî Surûr, Kahire 1960, s. 38

³³ Serrâc, *el-Luma'*, s. 170-171; Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 16.

bağlar. Eğer bu durum gaybî bilme gibi anlaşılırsa o zaman bu anlama “mugayyebât-ı hamse” anlayışına terstir. Çünkü âyette “...*Rahimlerde olanı Allah bilir*”³⁴ buyrulmaktadır.

2- Hz. Ömer’in “muhaddesûn”dan³⁵ olduğuna dair hadisin³⁶ etkisiyle bu tür ilim yoluyla bilgilendirmeye bir delil ve örnek olarak bu hadisin sıkça zikredildiğine rastlamak mümkündür.³⁷ Bu hadis üzerinde daha sonra durulacaktır. Ayrıca yine Hz. Ömer’in bu ilimden haberdar oluşuna diğer bir misal olarak kendisi Medine’de hutbedeyken Nihavend’deki ordusunun kumandanı Sâriye b. Zuneym’e (ö.30/650) seslenmesi ve Sâriye’nin bunu duyması gösterilir.³⁸ Bu olay İslâm Tarihi kaynaklarında şöyle anlatılır:

Hz. Ömer tarafından ordu komutanlığına tayin edilen Sâriye b. Zuneym³⁹, bir bölgede İran kuvvetleriyle çarpışmaya tutuşur. Fakat İranlılar çevreden yardım alırlar. Büyük bir ordu ile etrafı kuşatılan İslâm ordusu güç durumda kalır; orduda hezimet emareleri baş göstermiştir. Tam bu sırada Medine’de hutbe okuyan Hz. Ömer, duruma âniden muttali olur. İslâm ordusunun arkasında bir dağ vardır. Buraya çekilirse düşman tek yönden gelecek ve tehlike savuşturulacaktır. Hz. Ömer, hutbeyi yanda keser ve: ‘Yâ Sâriye, el-cebel, el-cebel!’: Ey Sâriye, dağa çekil, dağa!’ diye iki veya üç defa bağırır. Sâriye ve arkadaşları bu sesi işitip dağa çekilirler. Tehlikeden kurtuldukları gibi galibiyet ve bol ganimet elde ederler. Bir süre sonra fetih bölgesinden gelen birisi bu olayı olduğu gibi Medine halkına anlatır.⁴⁰

Sâriye olayı üzerinde bir rivâyet araştırması yapan Ahmet Önkal, rivâyetin senedini değerlendirirken Elbânî’nin vardığı şu sonucu nakletmektedir: “Sâriye olayı ile ilgili tariklerden İbn Aclan rivâyeti dışında

³⁴ Lokman 31/34.

³⁵ Muhaddes tasavvufta “Hakk’ın kuluna veya âriflere mülk ve şahadet alemindeki varlıklardan hitab etmesi” anlamına gelmektedir. Kaşânî, age, s. 101; Curcânî, age, s. 258; Hıfî, age, 237.

³⁶ Rivayet için bkz. Buhârî, 62/Ashabi’n-nebî, 6 (IV, 200); Muslim, 44/Fedâilu’s-sahâbe. 23 (IV, 1964); Tirmizî, 50/Menâkıb, 18 (V, 581, Hadis no: 3693); *Musned*, VI, 55.

³⁷ Serrâc, *el-Luma*, s. 173, 396.

³⁸ Hakim Tirmizî, *Hamu’l-evliya*, s. 391-392; Serrâc, age, s. 173, 396. Kuşeyrî bu olayı Hz. Ömer’in bir kerameti olarak zikreder. Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 535.

³⁹ Hayatı için bkz. Zirikî, *A’lâm*, III, 69.

⁴⁰ *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, İstanbul, 1986, II, 88; Ahmet Önkal, *Sariye Olayı Üzerine Bir Rivâyet Araştırması*, s. 9-10 (Basılmamış çalışma).

hiçbir tarik sahih değildir. İbn Aclan rivâyetinde de Hz. Ömer'in: 'Yâ Sâriye, el-cebel' diye nida ettiği, ordunun bu sesi duyduğu ve bu sayede zafer kazandığı hususlarından başka bir şey yoktur."⁴¹

Diğer yönüyle Ahmet Önkal olayı şöyle değerlendirmektedir: Sâriye olayı gerçekten Hz. Ömer'in bir kerametidir. Onun gördüğü sadık rüya ve Cenâb-ı Hakk'a hülûs-u kalble yaptığı bir iltica ile İslâm ordusunun helakten kurtulması, Allah Teâlâ'nın Ömer vasıtasıyla, zor durumda bulunan mümin kullarına lütuf ve ikramıdır. Ancak bu yolda keşif veya bir başka yolla gayba muttali olma gibi bir durum söz konusu değildir. Çünkü *gayb bilgisi yalnız Allah'a mahsustur* (En'am 6/59) ve Allah peygamberler dışında hiç kimseye gaybı göstermez.⁴²

Araştırmanın tedkikinden Hz. Ömer'e nisbet edilen bu olayın hiçbir hadis kitabında yer almadığı, sadece bazı tarih kitaplarında yer aldığı görülmektedir. Olayın şekli hususunda âlimler görüş birliği içerisinde değildir. Kimileri bu olayın sahih olduğunu söylerken, kimileri de sahih olmadığını ileri sürerler.⁴³ Olayın tarih kitaplarında yer alması, rivayete son derece ihtiyatlı yaklaşmayı gerekli kılmaktadır.

3- Hz. Osman'la ilgili olarak da şu olay nakledilir: Enes b. Mâlik'in şöyle dediği rivayet olunur: "Hz. Osman b. Affân'ın yanına gittim. Yolda giderken gördüğüm bir kadının güzelliğini düşündüm. Bunun üzerine Hz. Osman: "İçinizden biriniz gözlerinizden zina alametleri zuhur ede ede, beni ziyarete gelmektedir", dedi. Kendisine "Rasûlullah'tan (s.a.v.) sonra vahyi ile mi karşılaşıyorum? Diye sordum, fakat buna tabsıra, burhan ve sadık firaset derler" diye cevap verdi."⁴⁴

4- Hz. Ali ile ilgili olarak ta tasavvuf literatüründe "Rasûlullah (s.a.v.) benden başka hiç kimseye öğretmediği ilmin yetmiş babını sadece bana öğretmişti."⁴⁵ "Eğer Hz. Ali savaşlarla uğraşmamış olsaydı, bu ilimden bizlere çok daha fazla şeyler söyleyecekti. Zira o, kendisine ilm-i ledünnî verilmiş bir kişiydi" rivayetleri bulunmaktadır.⁴⁶

⁴¹ Ahmet Önkal, *Sariye Olayı Üzerine Bir Rivâyet Araştırması*, s. 52.

⁴² Ahmet Önkal, *agç*, s. 52.

⁴³ Olayın bütün yönleriyle ilgili olarak bkz. Ahmet Önkal, *agç*, s. 3-68.

⁴⁴ *Kuşeyrî er-Risâle (Kuşeyrî Risalesi)*, s. 401.

⁴⁵ Serrâc, *el-Luma'*, s. 38, 456; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 68.

⁴⁶ Serrâc, *el-Luma'*, s. 179.

5- Yine Huzeyfe b. Yemân Rasûlullah'ın (s.a.v.) sırdaşı sıfatıyla münafıkların isimlerini bilmesi tasavvuf literatüründe bu ilimden haberdar olmasına delil olarak zikredilir.⁴⁷

• 6- Sahâbeden Hz. Hârîse'ye atfedilen, "Dünyadan el-etek çekince Allah kalbimi nurlandırdı da daha önce bana gizli olan hususlar gözle görülür hale geldi" şeklindeki bir rivayet de bu konuda delil olarak kullanılır.⁴⁸

Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Atfedilen Rivayetler

Tasavvuf klasiklerinden kabul edilen *el-Luma'* adlı eserin müellifi Serrâc (ö.378/988) gaybla yakın ilgisi olduğu kabul edilen bâtn ilmiyle ilgili zâhir ulemâsının itirazlarına şöyle cevap vermektedir: Rasûlullah'ın (s.a.v.) "Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilene tebliğ et, eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun..."⁴⁹ âyetiyle ilâhî emirleri tebliğ etmekle memur olduğu anlaşılma ile birlikte, ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebliğ memur olunmadığı diğer ilimlere de sahip olmadığı söylenemez.⁵⁰ Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber'e tasavvuf literatüründe bir takım rivayetler izafe edilmiştir. Tasavvuf literatüründe Hz. Peygamber'e izafe edilen gaybî rivayetleri iki katagoride ele almak mümkündür:

1- Gaybî bilgilere vâkıf olunabileceğiyle ve bu konumda olanların özellikleriyle ilgili rivayetler,

2- Gelecekte olabilecek hâdiselerle ilgili rivayetler.

⁴⁷ Bkz. Serrâc, *el-Luma'*, s. 38.

⁴⁸ Kelâbâzî, *Taaruf*, s. 15, 127, 141, 144. Rivayet için bkz. Abdullah İbn Mubârek, *Kitâbu 'e-zuhd*, s. 106 (Hadis no: 314); Abdurrezzâk, *el-Musanef*, XI, 129 (Hadis no: 20114); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, III, 2662-67 (Hadis no: 3367); Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, VII, 362-63 (Hadis no: 10590-10592). İbn Hibbân, rivayeti Ahmed b. Hasan b. Ebân el-Mısrî'den bahsederken onun isnadını değiştirdiği hadislere yer verirken zikretmiştir. Bkz. İbn Hibbân, *Mecrâhîn*, I, 150.

⁴⁹ Mâide 5/67.

⁵⁰ Serrâc, *el-Luma'*, s. 38, 456; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 68.

Gaybî bilgilere vâkıf olunabileceğiyle ve bu konumda olanların özellikleriyle ilgili rivayetler:

1- Abdu'l-Vâhid b. Zeyd, Hasan Basfî'ye "bâtın ilmi" nedir? diye sordum. O da şöyle dedi: "Ben ilm-i bâtının ne olduğunu Huzeyfe b. Yemân'dan sordum ve şu cevabı aldım" dedi. "Rasûlullah'tan (s.a.v.) bâtın ilminin ne olduğunu sordum ve şu cevabı aldım", dedi. "İlm-i bâtının ne olduğunu Cebrâil'den sordum. O da şu cevabı verdi: "Ulu ve Yüce Allah'a bâtın ilmini sordum. O da şöyle buyurdu: "O benim sırımından bir sırdır, onu kulumun kalbine yerleştiririm. Yaratıklarından hiç biri buna vâkıf olmaz."

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Ebû Tâlib el-Mekkî ilm-i bâtından bahsederken⁵¹, Kelâbâzî ise ilimlerle ilgili bilgiler verirken zikretmiştir.⁵²

Benzer bir rivayeti Deylemî Hz. Ali'den rivayet etmiş⁵³, Suyûtî rivayete zayıf derken⁵⁴, İbn Arrak, İbnu'l-Cevzî'nin *el-Vâhiyât* adlı eserinde rivayeti Ali b. Ebî Tâlib'ten rivayet ettiğini ve şöyle dediğini nakletmiştir: "Rivayet sahih olmayıp râvilerinin tamamı da ma'rûf değillerdir."⁵⁵ Elbânî ise mevzu hükmünü vermiştir.⁵⁶ Rivayetin mevzu olduğu açıktır.

2- Enes'ten, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Kalpte bulunan bâtın ilmi vardır ki, işte asıl faydalı olan ilim odur."

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Ebû Tâlib el-Mekkî bâtın ilmi ile ilgili olarak nakletmiştir.⁵⁷

Rivayeti Ebû Nuaym *Hilye*'de Enes'ten rivayet etmiştir.⁵⁸ Ayrıca Alî Muttakî rivayeti eserine almıştır.⁵⁹ Muteber kabul edilen kaynaklarda yer almayan rivayete daha derece ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

⁵¹ Ebû Tâlib el-Mekkî, *İlmu'l-kulûb*, s. 52.

⁵² Kelâbâzî, *Taarruf*, s. 101.

⁵³ Deylemî, *Firdevsu'l-ahbâr*, III, 70 (Hadis no: 3922).

⁵⁴ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 160 (Hadis no: 5473).

⁵⁵ İbn Arrak, *Tenzihu's-ş-şerî'a*, I, 280.

⁵⁶ Elbânî, *Daife*, III, 371 (Hadis no: 1227).

⁵⁷ Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 129.

⁵⁸ Ebû Nuaym, age, VI, 9.

⁵⁹ Alî Muttakî, *Kenzu'l-ummâl*, X, 182 (Hadis no: 28946).

3- “Bâtın ilmi Allah’ın sırlarından bir sır ve Allah’ın kullarından dilediği kimselerin kalbine attığı hükümdür.”

Rivayete İbn Arrak eserinde yer vermiş, İbnu’l-Cevzî’nin *el-Vâhiyyatta* bu rivayete yer verdiğini, sahih olmadığını ve ravilerinin hepsinin ma’ruf olmadığını belirtmiş⁶⁰, Elbânî mevzu olduğuna hükmetmiştir.⁶¹ Mevzu olduğu açıktır.

4- Sa‘îd b. Museyyeb’in, Ebû Hureyre’den rivayet ettiği bir hadiste Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Gizli bir ilim nevi vardır. Allah hakkında mârifet sahibi olanlardan başkası bunu bilmez. Bu ilimden bahseden ârifleri, Allah hakkında aldanış hâlinde olanlardan başkası inkâr etmez.”

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Kelâbâzî ilimlerle ilgili bilgiler verirken⁶², Suhreverdi hallere dair bazı tasavvufî istilahları açıklarken⁶³, Sulemî *Kitâbu’l-erbaîn fi’t-tasavvuf* adlı eserinde⁶⁴, İsmail Hakkı Bursevî ise mârifeti anlamaktan aciz olunmasıyla ilgili olarak zikretmişlerdir.⁶⁵

Hadisi Deylemî rivayet etmiş, ancak buradaki dipnotta isnadının zayıf olduğu belirtilmiştir.⁶⁶ Muteber kabul edilen kaynaklarda yer almayan ve isnadı zayıf olan rivayete daha ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

5- “Kim bildiği ile amel ederse, Allah Teâlâ, ona bilmediklerini de öğretir; amelinde muvaffak kılar, sonuçta kul cenneti hak eder (ve oraya girer). Kim de, bildiği ile amel etmezse, bildiğinde de şaşırır, Allah onu amelinde muvaffak kılmaz, sonuçta cehennemini hak eder (ve oraya girer).”

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Hakîm Tirmizî⁶⁷ ve Ebû Tâlib el-Mekkî bu Allah’ın insana bahşettiği faydalı ilimlerden bahsederken zikretmiştir.⁶⁸

⁶⁰ İbn Arrak, *Tenzihu’s-ş-şeri’a*, I, 280.

⁶¹ Elbânî, *Daife*, III, 371.

⁶² Kelâbâzî, *age*, s. 101.

⁶³ Suhreverdi, *age*, s. 396.

⁶⁴ Sehâvî, *Tahrîcu’l-erbaîne fi’t-tasavvuf*, s. 126. Sulemî hadis ile ilgili olarak şöyle der: Şeriat ilmini zâhir ilim erbabı olan şeriat bilginleri bilir; hakikat ilimini Allah’ı bilen âlimler bilir ki o gizli ilimdir. Sulemî, *el-Fark*, s. 221.

⁶⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Temânu’l-feyz*, s. 194 (Birinci kısım).

⁶⁶ Deylemî, *Firdevsu’l-ahbâr*, I, 258 (Hadis no: 799). Ayrıca bkz. Zebîdî, *age*, I, 260.

⁶⁷ Hakîm Tirmizî, *Beyânu’l-fark beyne’s-sadr ve’l-kalb ve’l-fuâd ve’l-lub*, s. 50. Rivâyeti sûfiler çeşitli açılardan kendi anlayışlarına göre yorumlamışlardır: Serrâc, kim bildiğiyle amel ederse Allah bilmediği ilimlere varis kılar sözündeki bilinmeyen ilimlerin işaret ilmi, Allah’ın kullarının kalplerine açtığı ince ve gizli mânalar ilmi,

Rivayeti Ebû Nuaym Enes tarikıyla merfu olarak rivayet etmiş, sonra da şöyle demiştir: “Ahmed b. Hanbel bu kelâmı, bazı tâbîinden, onlar da İsâ b. Meryem’den (a.s) rivayet etmişlerdir. Ancak bazı râviler bu kelâmı Ahmed b. Hanbel’in Nebî’den (s.a.v.) rivayet ettiğini vehmederek kolay ve Nebî’ye (s.a.v.) yakın olduğu için Ahmed b. Hanbel-Yezîd b. Harun-Humeyd et-Tavil-Enes b. Mâlik senedini uydurmuştur. Bu isnadla rivayetin Ahmed b. Hanbel’den rivayet edilmesi muhtemel değildir.⁶⁹ Aclûnî bu rivayeti eserine almıştır.⁷⁰ Irâkî de Ebû Nuaym’ın ifadelerine aynen katılmıştır.⁷¹ Elbânî ise bu rivayeti sevmeden cemaatı ve onlardan uyduran kimseyi tanımadığını belirtmiş ve mevzu olduğuna hükmetmiştir.⁷² Rivayetin uydurma olduğu açıktır.

6- İbn Abbas’dan, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Kırk gün süreyle Allah’a ihlas ile amel edenin hikmet pınarları kalbinden lisanına akar.”

durumları, zamanları ve zikirlerindeki safiyete göre kişilerde oluşan Kur’ân’ın ve Resûlullah’ın haberlerinin anlamları hakkında nadir hikmetler ve bilinmeyen ilimler olduğunu söyler. (Bkz. Serrâc, age, s. 147). Kelâbâzî hadisile ilgili şöyle der: Kul isteneni yapar ve görevini yerine getirirse müşâhede halleri vukua gelir. Kelâbâzî, age, s. 68. Şa’rânî şu nakli yapar: Bir gün Bistâm fakihlerinden ve alimlerinden biri, Ebû Yezîd’in yanına geldi ve ona şu soruyu sordu: Yâ Eba Yezid! Bu ilim sana nereden geldi? Bunun üzerine Ebû Yezîd ona şöyle cevap verdi: “İlmim Allah’tan ve O’nun lutfundandır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.), “Kim bildiğiyle amel ederse Allah ona bilmediği şeyleri ihsan eder” buyurmuştur. Bu cevap karşısında âlim sustu. (Şa’rânî, *Tabakatü’l-kubrâ*, I, 77).

⁶⁸ Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 119. Burada hadisile ilgili şöyle bir açıklama vardır: “Allah ona bilmediklerini öğretir” sözüyle, kalb amellerinin sonucu olarak elde edilen marifet ilimleri kastedilmiştir. Mesela, kulun imtihan haliyle, Cenab-ı Hak tarafından tercih edilmesinin, bela ile seçilmenin, azapla mükafatın arasındaki farkı bilmek, kula gelen manevî şeyleri azaltanı ve artıranı tanıma, kabz (manevî sıkıntı ve kalbi tutukluk), bast, hal, akd, cem’, tefrika ve bunlardan başka daha pek çok marifet ilmi bu kısma dahil olmaktadır.

⁶⁹ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 15. Ebû Nuaym burada sened tenkidi yapmıştır. Bkz. Y. Ziya Keskin, *Ebû Nuaym Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri*, (Ankara 1995, basılmamış doktora tezi), s. 150.

⁷⁰ Aclûnî, age, II, 265 (Hadis no: 2542).

⁷¹ Muhâsibî, *Risâletü’l-musterşîdîn*, s. 100 (1 nolu dipnot). Sehâvî *Fethu’l-muğîs* adlı eserinin bir yerinde, bu rivâyeti uydurma diye nitelendirirken bu haberi aynı eserin başka bir yerinde “temriz sığısı”yla da olsa istidlal için zikretmesi hadisleri değerlendirmede çifte standarta düştüğünün bariz bir örneğidir. Bkz. Abdullah Aydınlı, *Tasavvuf ve Hadis*, s. 89.

⁷² Elbânî, *Daife*, I, 611.

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti İsmail Hakkı Bursevî ihlâsla amel eden âlimlerin mârifeti anlayabileceğiyle ilgili olarak zikretmiştir.⁷³ Eşref Ali ise hadisi “Sır ilimlerinin ispatı” başlığı altında açıklamaktadır.⁷⁴

Rivayeti Ebû Nuaym Ebû Eyyûb el-Ensârî’den merfu olarak rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Bu rivayeti aynı şekilde Yezîd el-Vasîfî muttasıl olarak ve Ebû Muaviye Haccac’dan mursel olarak rivayet etmiştir.⁷⁵ Hennâd es-Serî de rivayeti Haccac tarikiyla rivayet etmiştir.⁷⁶ İbnu’l-Cevzî rivayeti eserine almış, sabit olmayan bu rivayetle zâhid ve sûfilerden bir grubun amel ettiğini söylemiş, rivayetin illetli olduğunu belirtmiştir.⁷⁷ Zerkeşî rivayetin zayıf senedle Enes’ten rivayet edildiğini söyler.⁷⁸ Hemen yukardaki aynı bilgileri Aliyyu’l-Kârî, Aclûnî, Sehâvî, Derviş el-Hût ve İbn Ömer eş-Şeybânî nakletmişlerdir.⁷⁹ Elbânî ise rivayeti tedkik ederek zayıf olduğuna hükmetmiştir.⁸⁰ Rivayetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

7- Ebû Hallâd’dan, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Bir kula dünyada zühd ve az konuşma ihsan edildiğini gördüğünüz zaman, ona yaklaşın. Çünkü ona hikmet verilmiştir.”

⁷³ İsmail Hakkı Bursevî, *Temâmu’l-feyz*, s. 194 (Birinci kısım).

⁷⁴ Eşref Ali Tanevî, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 246.

⁷⁵ Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 189; Deylemi, *Firdevsul-ahbâr*, IV, 213 (Hadis no: 6179); İbnu’l Esir, *Camiu’l-usûl*, XI, 557 (Hadis no: 9166). Suhreverdfî hadisin yorumunda şöyle der: Kim kırk gün, midesini aç tutup nefsini buna alıştırmak ihlas ile Allah için amel ederse, Rasûlullah’ın (s.a.v.) haber verdiği gibi; Allah ona mânevî (ledünnî) ilimlerin kapısını açar. Hadisde geçen, “Kalbinden diline hikmet akar” sözüyle kalbin şu haline işaret edilmiştir: Kalbin yaşadığımız âleme dönük olması itibariyle nefse bakan bir yönü, gayb âlemine dönük olması itibarıyla de ruha bakan diğer bir yönü vardır. Bu sıfatıyla kalp, nefiste gizlenmiş ilimleri kendi tarafına çeker ve onları, tercümanı olan dile çıkarıp ulaştırır. İlimlerin kalpten çıkması işte böyle olur. Çünkü ilim kalpte kök salmıştır. Kalp ve ruhun, ilham rütbelerinin üstünde ve ötesinde, ilhamın kaynağı olan Allah Teâlâ’ya yakınlık noktasında, farklı rütbeleri vardır. Kul, mâsivadan kesilerek tamamen Allah Teâlâ’ya yöneldiğinde, vücudunda alınacak mânevî mesafeleri kateder ve nefsinin madeninden ilim cevherlerini çıkarır. (Suhreverdfî, age, 194-195).

⁷⁶ Hennâd es-Serî, *Kitâbu’z-zuhd*, II, 357 (Hadis no: 678).

⁷⁷ İbnu’l-Cevzî, *el-Mevduat*, III, 144-145.

⁷⁸ Zerkeşî, *Tezkire*, s. 137.

⁷⁹ Aliyyu’l-Kârî, *el-Esrâr*, s. 315 (Hadis no: 454); Aclûnî, age, II, 224 (Hadis no: 2361); Sehâvî, age, s. 620-621 (Hadis no: 1054); Derviş el-Hût, age, s. 411 (Hadis no: 1330); İbn Ömer eş-Şeybânî, age, s. 158.

⁸⁰ Elbânî, age, I, 111-112.

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Muhâsibî hikmetle ilgili bilgiler verirken zikretmiştir.⁸¹

Hadisi Ebû Hallad'dan İbn Mâce⁸², Ebû Nuaym ve Beyhakî rivayet etmişlerdir.⁸³ Ebû Ya'la'nın Abdullah b. Ca'fer'den yapmış olduğu rivayet mevcut olmakla birlikte rivayetin isnadındaki Ömer b. Hârûn'un metruk olduğu ifade edilmiştir.⁸⁴ Rivayete son derece ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

Muhâsibî burada bu mânada başka bir hadise de yer verir: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Bir kula dünyada zühd verildiği zaman şu üç haslete vâris olur: Akrabasız bir dostluğa, malsız bir zenginliğe ve talimsiz bir ilme."⁸⁵

Kaynağı bulunamadı. Kaynağı belli olmayan rivayetin mevzu olma ihtimalinden dolayı son derece ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

Benzer rivayet şöyledir:

Ebû Hureyre'den, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle demiştir: "Hikmet on cüzdür. Dokuzu uzlet, biri de susmaktır."

Suhreverdî bu mânadaki bir sözü sohbet ve tesirleri bölümünde uzlet ve halvetten bahsederken zikretmiştir.⁸⁶

Rivayeti İbn Ebi'd-Dunyâ⁸⁷ ve Ebû Nuaym⁸⁸ Vuheyb b. Verd'den, Beyhakî⁸⁹ ve İbn Adî Ebû Hureyre'den haber vermişlerdir. İbn Adî rivayette bulunan Muharrız b. Hârûn'un munkeru'l-hadîs olduğunu nakletmiştir.⁹⁰ Suyûtî rivayete hasen rumuzunu koymuştur.⁹¹ Ancak onun tesahülü mâlum ve meşhurdur. Rivayetin uydurma olma ihtimali yüksektir.

⁸¹ Muhâsibî, *el-Vesâyâ*, s. 293.

⁸² İbn Mâce, 37/Zuhd, 1 (II, 1373, Hadis no: 4101). Bu rivayeti İbn Mâce *Zevâid*'inde Ebû Hallad'dan *Kütüb-i Hamse* sahiplerinden hiç kimsenin rivâyet etmemesi ve sadece İbn Mâce'nin de tahrir etmesi dikkat çekicidir.

⁸³ Ebû Nuaym, age, X, 405; Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, IV, 254 (Hadis no: 4985). Bkz. Eşref Ali, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 267.

⁸⁴ Heysemî, age, X, 286.

⁸⁵ Muhâsibî, *el-Vesâyâ*, s. 293-94.

⁸⁶ Suhreverdî, age, s. 329.

⁸⁷ İbn Ebi'd-Dunyâ, *es-Samtu ve âdâbu'l-lisân*, s. 54 (Hadis no: 36).

⁸⁸ Ebu Nuaym, age, VIII, 153.

⁸⁹ Beyhakî, *ez-Zuhdu'l-kebîr*, s. 95 (Hadis no: 127).

⁹⁰ İbn Adî, age, VI, 442. İbn Adî rivayette bulunan Muharrız b. Harûn'un munkeru'l-hadîs olduğunu nakletmiştir.

⁹¹ Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 591 (Hadis no: 3828)

8- Rasûlullah (s.a.v.) Hârîse'ye "İmanın hakikatı nedir? diye sorduğu vakit O, "Dünyadan el etek çekince, gündüzlerim susuz, gecelerim uykusuz hale geldi. Rabbimin arşını açıkça görür gibi oldum. Birbirini ziyaret eden cennet ehli ile yekdiğerine düşman kesilen cehennem ehlini görür gibiyim demişti. Hârîse, "Dünyadan el etek çekince Allah kalbimi nurlandırdı da daha evvel bana gaib olan hususlar gözle görülür gibi bir vaziyete geldi" diye durumunu Rasûlullah'a (s.a.v.) haber vermişler., Bunun üzerine Rasûlullah da (s.a.v.) "Bir kimse Allah'ın kalbini nurlandırdığı birisini görmek isterse Hârîse'ye baksın", buyurmuştur.

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Kelâbâzî yakîn, müşâhede ve mârifet konularını işlerken⁹², Ebû Tâlib el-Mekkî de benzer konulardan bahsederken zikretmiştir.⁹³

Rivayeti İbn Mubârek, Abdurrezzâk, Taberânî ve Beyhakî rivayet etmiş⁹⁴, Heysemî ise iki benzer rivayet vermekte birisinin isnadında İbn Lehi'a'nın bulunduğunu ve araştırılması gerektiğini, diğèrinin isnadında ise Yûsuf b. Atiyye'nin yer aldığını ve onunla ihticac edilmeyeceğini söylemektedir.⁹⁵ Abdurrezzâk'taki rivayetin dipnotunda İbn Mubârek'in rivayetinin mu'dal olduğu belirtilmektedir.⁹⁶ Zehebî ise râvî tenkidî yaparken rivayeti iki yerde zikreder. Birinde Yûsuf b. Atiyye'nin bulunduğunu, "onun zayıf bir râvî olduğu hususunda ittifak edildiğini"⁹⁷, ikinci rivayetdeki Cerîr b. Utbe'nin ise "hakkında çok konuşulduğu ve iki bâtil hadis rivayet ettiğini"⁹⁸ nakleder. İsnadında problem olduğu anlaşılan rivayete son derece ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

9- Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Karnınızı aç bulundurunuz, ihtirası terkediniz, bedeninizi çıplak bırakınız, emellerinizi kısa tutunuz, ciğèrlerinizi susuz bırakınız, dünyayı terkediniz, umulur ki bu sayede Rabbinizi kalplerinizle görürsünüz."

⁹² Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 15, 127, 141, 144.

⁹³ Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 95

⁹⁴ Abdullah İbn Mubârek, *Kitâbu'z-zuhd*, s. 106 (Hadis no: 314); Abdurrezzâk, *el-Musannef*, XI, 129 (Hadis no: 20114); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, III, 2662-67 (Hadis no: 3367); Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, VII, 362-63 (Hadis no: 10590-10592). İbn Hibbân, rivayeti Ahmed b. Hasan b. Ebân el-Mısri'nin isnadını değıştirdiğı hadisleri verirken zikreder. Bkz. İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 150.

⁹⁵ Heysemî, age, I, 57.

⁹⁶ Bkz. Abdurrezzâk, *el-Musannef*, XI, 129 (4 nolu dipnot).

⁹⁷ Zehebî, *Mîzân*, IV, 469 (r. 9877).

⁹⁸ Zehebî, age, III, 27 (r. 5475).

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Hucvîrî müşahede bahsinde zikretmiştir.⁹⁹

İrâkî aslını bulamadığını söylemektedir.¹⁰⁰ Rivayetin aslı olmadığı anlaşılmaktadır.

10- Ebû Tâlib Mekki Abdullah b. Mes'ûd, Suhreverdî, Hasan Basrî yoluyla, Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletti: "Kur'ân'da nâzil olan her âyetin bir zâhiri ve bir de bâtını vardır. Her bir harfinin bir sınırı, her bir sınırının da bir matla'ı vardır."

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Ebû Tâlib Mekki, Kur'ân tilâveti ve Kur'ân âyetlerinin anlaşılmasıyla ilgili konuları ele alırken¹⁰¹ Suhreverdî ise ilmin yazılması ile ilgili olarak zikretmiştir.¹⁰²

Rivayetin çeşitli rivayet tarikleri vardır.

1-Abdullah b. Mes'ud Rivayetleri:

a- Abdullah b. Mes'ud'un şöyle dediği nakledilmiştir: "Kur'ân yedi harf üzere indirildi. Oadaki her harfin bir zâhiri ve bir de bâtını vardır."¹⁰³

b- "Kur'ân'ın bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi ve bir de muttala'ı vardır",¹⁰⁴

c- "İşte bu Kur'ân'daki her harfin bir haddi, her haddin de bir muttala'ı vardır."¹⁰⁵ İbn Mes'ud'a nisbet edilen bu üç rivayetin ilk varyantı Ebû Nuaym'ın *Hilye*'sinde de yer almaktadır. Ancak burada, rivayetin yer aldığı diğer kaynakların hiç birinde bulunmayan bir idrac göze çarpmakta-

⁹⁹ Hucvîrî, age, s. 474.

¹⁰⁰ İrâkî, age, III, 214; Zebîdî, *İthâf*, VII, 288.

¹⁰¹ Ebû Tâlib Mekki, *Kütü'l-Kulüb*, I, 51.

¹⁰² Suhreverdî, age, s. 81.

¹⁰³ Bkz. Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, IX, 83; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, VII, 152; İbn Belbân, *el-İhsân*, I, 276.

¹⁰⁴ Bkz. Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et- Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, nşr. Abdülmecîd es-Silefî, Mektebetü'l-Ulûm, Musul, 1983, IX, 136; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, VII, 153.

¹⁰⁵ Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IX, 136; Suyûtî, Celâlüddîn Ebû'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trz., II, 236. İbn Mes'ud'dan nakledilen bu üç versiyon için ayrıca bkz. Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Şerhu's-Sünne*, nşr. Zuheyr eş-Şâviş. Şuayb el-Arnâvût, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1983, I, 262 vd.

dır. Rivayetin sonuna iliştirilen bu idracta İbn Mes'ud'un dilinden, zâhir ve bâtının bilgisinin Hz. Ali'de olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁶

2- Bazı lafız farklılıklarıyla rivayeti Abdurrahman b. Avf,¹⁰⁷ Ali b. Ebî Tâlib¹⁰⁸ ve meşhur tabîî Hasan el Basrî¹⁰⁹ kanalıyla da nakledilmiştir. Ancak bu varyantıyla rivayet, hem sübut hem de delâlet açısından ciddi problemler arz etmektedir. Zira, rivayetin özellikle Sünnî hadis ve tasavvuf kaynaklarında yer alan çeşitli varyantları incelendiğinde, bu sözlerin Hz. Peygamber'e mi, sahabeden birine mi yoksa herhangi bir mutasavvıfa mı ait olduğu hususu, çözümünü oldukça zor bir problem olarak karşımıza çıkarmaktadır. Öyle ki, Sünnî kaynaklardaki bazı varyantlarında mevkuf olarak İbn Mes'ud'a izafe edilen rivayet, yine aynı kaynaklarda merfû olarak Abdurrahmân b. Avf ve mürsel olarak da Hasan el-Basrî'ye nisbet edilmiştir.¹¹⁰ Buna karşılık aynı rivayet, Sülemî'nin tefsirinde Hz. Peygamber'e ve Hz. Ali'ye¹¹¹ nisbet edilirken, Tüsterî'nin tefsirinde ise bizzat müellifin kendi sözü gibi aktarılmıştır.¹¹²

Öte yandan, Gazzâlî'nin *Mişkâtü'l-Envâr* adlı risalesinde Hz. Ali'den mevkuf olarak nakledilme ihtimaline dikkat çekilmekle birlikte, Hz. Peygamber'in hadisi olarak takdim edilmiş;¹¹³ ancak *İhyâ'*da bunun İbn Mes'ud'a ait bir söz olduğu (mekvuf) kaydedilmiştir.¹¹⁴ Muhyiddîn İbnü'l-Arabî veya Abdürrezzâk el-Kâşânî ise bu rivayeti keşf yoluyla Hz. Peygamber'den aldığını ileri sürmüştür.¹¹⁵ Rivayetin kaynağı konusundaki bu

¹⁰⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, I, 65. Ayrıca bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, *Tefsirde Bâtmîlik*, s. 192.

¹⁰⁷ Rivayetin Abdurrahman b. Avf versiyonu şöyledir: "Kur'ân Arş'ın altındadır. Onun, insanların delil getirecekleri bir zâhiri ve bir bâtını vardır." Bkz. Suyûtî, *el-İkân*, II, 236.

¹⁰⁸ Hz. Ali'ye atfedilen versiyondaki ifade şöyledir: "Kur'ân'daki her ayetin bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi ve bir muttalâı vardır." Bkz. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, I, 75 (Mustafa Öztürk, *Tefsirde Bâtmîlik*, s. 193'den Naklen).

¹⁰⁹ Hasan el-Basrî versiyonu ise şöyledir: "Her ayetin bir zâhiri, bir bâtını vardır. Her harfin bir haddi, her haddin de bir muttalâı vardır." Bkz. Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, I, 262; Suyûtî, *el-İkân*, II, 236.

¹¹⁰ Suyûtî, *el-İkân*, II, 236.

¹¹¹ Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, I, 74-75 (Mustafa Öztürk, *Tefsirde Bâtmîlik*, s. 193'den Naklen).

¹¹² Tüsterî, Sehl b. Abdillâh, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyyeti'l-Kubrâ, Ysz.Tsz., s. 3.

¹¹³ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Mişkâtü'l-Envâr*, [*Mecmûatü'r-Resâilü'l-İmâm el-Gazzâlî* içinde], Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1996., s. 283.

¹¹⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 257.

¹¹⁵ Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, nşr. Mustafa Gâlib, Dâru'l-Endelüs, Beyrut, trz., I, 4.

belirsizlikten dolayı İsmâil Cerrahoğlu şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

“Bu sözler, bir tasavvufî tefsirde, bir mutasavvıfın sözü olarak geçerken, başka bir tasavvufî tefsirde ise bu söz Hz. Ali’ye atfedilmektedir. Demek ki, tasavvuf erbabı da kendi hareket ve görüşlerini tasvib için, Sahâbeye ve Peygambere atıf yapmaktan çekinmemişlerdir.”¹¹⁶ Herhalde bu durumdan olacak ki, İbn Teymiyye rivayetin açıkça uydurma olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁷ Muteber kabul edilen eserlerde yer almayan, klasik Hadis usûlünde üçüncü dereceden sahih kabul edilen bazı hadis mecmuaları ile muhtelif dönemlere ait tasavvuf kaynaklarında nakledilen ve zâhir-bâtın ayrımı olduğunu akla getiren bu rivayete, daha ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

11- Ebû Sa’îd’den, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Mü’minin firasetinden sakının. Çünkü o baktığında Allah’ın nuru ile bakar.”

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Hâris el-Muhâsibî, Serrâc ve Ebû Talib el-Mekkî firaset meselesini açıklarken zikretmiştir.¹¹⁸ Sulemî de *Kitabu’l-erbaîn fi’l-tasavvuf* adlı eserinde yer vermiştir.¹¹⁹ Ebû’l-Fadl el-Makdisî sûflerin özelliklerinden bahsederken zikretmiştir.¹²⁰ Hadisi Eşref Ali “feraset” başlığı altında yorumlamaktadır.¹²¹

Tirmizî’nin garib diye nitelendirdiği hadisi¹²², Ebû Nuaym, Taberânî ve İbn Abdî’l-ber müşterek senedle Ebû Umâme rivayetini nakletmişlerdir.¹²³ Buhârî de hadise *et-Târîhu’l-kebîr* adlı eserinde yer

¹¹⁶ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II, 11.

¹¹⁷ İbn Teymiyye, *Risâle fi’l-İmi’l-Bâtın ve’z-Zâhir [Mecmû’u Fetâvâ içinde.]*, XIII, 231-232. Rivayetle ilgili geniş bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, *Tefsirde Bâtîlik*, s. 191-194.

¹¹⁸ Hâris el-Muhâsibî, *er-Riâye*, s. 98; Serrâc, age, s. 298; Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 118, 120. Serrâc burada Yûsuf b. Huseyn’den şöyle bir nakilde bulunur: “Ona bu hadis sorulmuş, o da bu hadisin Resûlullah’ın (s.a.v.) hak sözü olduğunu, firasetin iman ehlinin hususiyeti ve Allah’ın kalbini nurlandırıp göğsünü açtığı kimseler için de ayrı bir ikram olduğunu söylemiştir.”

¹¹⁹ Sehâvî, *Tahrîcu’l-erbeîne fi’l-tasavvuf*, s. 133 Sulemî *Tabakat*’ında Ebû Nuaym *Hilye*’de bu hadisin ‘ittekû’ yerine ‘ihzerû’ şeklindeki rivâyetine yer verir. Sulemî, *Tabakatu’s-sûfiyye*, s. 156; Ebû Nuaym, age, X, 271-72.

¹²⁰ Ebu’l-Fadl el-Makdisî, *Safvetu’s-safve*, s. 526. Buradaki rivâyet “fe innehu yenzuru halfe’l-basar” şeklindedir.

¹²¹ Bkz. Eşref Ali, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 69.

¹²² Tirmizî, 48/Tefsîr, 16 (V, 278, Hadis no: 3127).

¹²³ Ebû Nuaym, age, VI, 118; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, VIII, 102 (Hadis no: 7497); İbn Abdî’l-berr, *Câmî’u beyânî’l-ilm*, I, 196.

vermiştir.¹²⁴ İbnu'l-Cevzî de İbn Ömer, Ebû Sa'îd, Ebû Umâme ve Ebû Hureyre'den olmak üzere dört ayrı nakil zikreder.¹²⁵ Zehebî¹²⁶ ve İbnu'l-Cevzî'nin¹²⁷ çok zayıf ve munker diye tanıttıkları rivayet, Muhammed b. Kesîr, Amr b. Kays, Atiyye ve Ebû Sa'îd senediyle gelen nakildir. Nitekim Târmizî'nin rivayeti üçüncü ravi Amr b. Kays'tan itibaren Mûsâ b. Sellâm tarikıyla rivayet edilmiştir. Suyûtî'nin hasen dediği rivayete¹²⁸ Elbânî zayıf demiştir.¹²⁹ Rivayetin zayıf olduğu açıktır.

12- Rasûlullah (s.a.v.), Allah Teâlâ'nın: “Allah kimi doğru yola ulaştırmak isterse, onun kalbini İslâm'a açar”¹³⁰ âyetini okuyunca, ashâb-ı kirâm: “Yâ Rasûlallah! Bu açılma nedir, nasıl olur?” diye sordular. O zaman Hz. Peygamber (s.a.v.), “Allah'ın hidayet nuru kalbe atılınca kalp açılır ve genişler” buyurdu. “Bunun bir alâmeti var mıdır?” diye sorulunca da:

– “Evet, bunun alâmeti; bu aldanma yeri olan dünyadan kalbi çekmek, ebediyet yurdu olan âhirete yönelmek ve başa gelmeden önce ölüm için hazırlanmaktır”, buyurdu.

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Ebû Tâlib el-Mekkî Allah'ın kalbe koyduğu ilimle kalbin açılması bahsinde zikretmiştir.¹³¹

Rivayete ancak tefsir kitaplarında rastlayabildik.¹³² Sadece tefsir kitaplarında yer alan ve tasavvufî unsurlar ihtiva eden rivayete son derece ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

13- Hâris el-A'ver'in Hâris'ten naklettiğine göre Hz. Ali, Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Kur'ân,

¹²⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, IV, 354 (r. 1529).

¹²⁵ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevduat*, III, 145-148.

¹²⁶ Zehebî, *Mîzân*, IV, 17.

¹²⁷ İbnu'l-Cevzî, *age*, III, 146-147.

¹²⁸ Suyûtî, *el-Leâlî*, II, 330.

¹²⁹ Elbânî, *Daîfe*, IV, 299-302 (Hadis no: 1821). Ayrıca bkz. Sehâvî, *Mekâsîd*, s. 59 (Hadis no: 23); Aclûnî, *age*, I, 41-43 (Hadis no: 80); Şevkânî, *Fevaid*, s. 243 (Hadis no: 724).

¹³⁰ En'âm 6/125.

¹³¹ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, I, 148.

¹³² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VIII, 26; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 327; Suyûtî, *ed-Durrü'l-mensûr*, III, 354-355. Ebû Tâlib el-Mekkî, Rasûlullah'ın (s.a.v.) bunu söylemesinin sebebi ile ilgili olarak; dünyaya karşı zühd Mevlâ'nın hizmetine yönelmek ve O'nun güzel tevfiği olduğunu zikretmiştir. Ebû Tâlib el-Mekkî, *age*, I, 148.

ulemânın doyamadığı, çokça tekrarlamakla eskimeyen, harikuladeliği tükenmeyen bir kitaptır.”

Eşref Ali hadisi “Vehbî ilimler ve kalbe gelen ilhamlar” başlığı altında yorumlamaktadır.¹³³ Konuyla ilgisi tam anlaşılmamaktadır.

Hadisi Tirmizî, Dârimî ve Ahmed b. Hanbel rivayet etmiş¹³⁴, Tirmizî isnadının meçhul olduğunu, isnaddaki Hâris hakkında bir şeyler söylendiğini ifade etmiştir. Bu sebeplerden dolayı rivayete ihtiyatlı yaklaşmak gerekir.

14- Ubey b. Kâ'b'dan, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyuruyor: Yâ Ebe'l-Munzir! Ezberinde olan Allah'ın kitabındaki âyetlerden hangisi daha büyüktür, biliyor musun? Ben, “Âyetü'l-kürsî'dir” dedim. Rasûlullah (s.a.v.) göğsüme vurdu ve şöyle dedi: "Yâ Ebe'l-Munzir! Bu ilim sana mübarek olsun. Eşref Ali hadisi “Vehbî ilim” başlığı altında açıklamaktadır.¹³⁵ Hadisi Muslim ve Ebû Dâvûd rivayet etmiştir.¹³⁶

15- Ebû Hureyre, zekât vermeyenlerle savaş hususunda Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in münakaşasını anlatırken Hz. Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: “Allah'a yemin olsun ki, Allah'ın Hz. Ebû Bekir'in (r.a) kalbini (namazla zekâtın arasını ayıranlarla) savaş için genişlettiğini gördüm ve anladım ki bu savaş (yapma düşüncesi) hakmış.”

Eşref Ali hadisi “İlham” başlığı altında yorumlamaktadır.¹³⁷ Konuyla ilgisi açık değil, anlaşılmamaktadır.

Hadisi Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî rivayet etmişlerdir.¹³⁸

16- İbn Ömer'den, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Allah, hakkı Hz. Ömer'in diline ve kalbine yerleştirdi.” İbn Ömer şöyle anlatıyor: Her ne

¹³³ Bkz. Eşref Ali, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 52-53.

¹³⁴ Tirmizî, 46/Fedâilu'l-Kur'ân, 14 (V. 158-159. Hadis no: 2906); Dârimî, 23/Fedâilu'l-Kur'ân. 1 (II, 526-527, Hadis no: 3331); *Musned*, I, 91.

¹³⁵ Bkz. Eşref Ali, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 58.

¹³⁶ Muslim, 6/Musâfirîn, 258 (I, 556); Ebû Dâvûd, 2/Salât. 352. (I. 462, Hadis no:1460).

¹³⁷ Bkz. Eşref Ali, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 122.

¹³⁸ Buhârî, 24/Zekât. 1, (II, 110).96/İ'tisam. 2 (VIII, 140-41); Muslim, 1/İmân, 32 (I, 51-52); Ebû Dâvûd, 3/Zekât, 1 (I, 486, Hadis no: 1556); Tirmizî, 41/İmân, 1 (V, 5-6, Hadis no: 2607); Nesâî, 23/Zekât, 3 (V, 14-15, Hadis no: 2442); 25/Cihâd, 1 (VI, 5-6, Hadis no: 3091-3093).

zaman milletin içinde bir hâdis meydana gelmişse insanlar o hâdis hakkında birşeyler söylediler. Hz. Ömer de düşüncesini ortaya koyacak bir şeyler söyledi. Ancak Kur'ân, Hz. Ömer'in dediği şekilde nâzil oldu.

Eşref Ali hadisi “İlham ve sadık firâset” başlığı altında açıklamaktadır.¹³⁹

Hadisi Tirmizî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel rivayet etmiş, Tirmizî hadisi hasen-garib diye nitelendirmiştir.¹⁴⁰ Garib olan rivayetlere karşı son derece ihtiyatlı olmak gerekir.

17- Ebû Hureyre'den Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Önceki ümmetlerde muhaddesler vardı. Sizdeki de Ömer b. Hattab'dır.”

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Hakîm et-Tirmizî Hatmu'l-velâye konusunda muhaddesi anlatırken¹⁴¹, Ebû Tâlib el-Mekkî benzer konulardan bahsederken¹⁴² Hucvîrî de Ömer b. Hattab'dan bahsederken zikretmiştir.¹⁴³

Hadisi Buhârî, Muslim, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel rivayet etmişlerdir.¹⁴⁴

Benzer hadisler şöyledir:

Ebû Hureyre'den, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Bir çoban sürüsünü otlatırken, bir kurt koşarak gelip, sürüden bir koyun kapar. Çoban kurdun peşine düşer ve koyunu ondan kurtarır. Ancak kurt çobana dönüp bakar ve “Bu koyunlara yırtıcı hayvanların geleceği ve benden başka çobanın olmadığı günde onlara kim bakacak?” der. Halk bunun üzerine kurt konuşur mu? diye hayrete düşerler. Rasûlullah (s.a.v.) (onların bu tereddütleri üzerine), “Buna ben inanıyorum, Ebû Bekir ve Ömer de inanıyor” der. Halbuki o sırada Ebû Bekir ve Ömer orada değillerdi.

Hadisi Buhârî, Muslim ve Tirmizî rivayet etmişlerdir.¹⁴⁵

¹³⁹ Bkz. Eşref Ali, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 189.

¹⁴⁰ Tirmizî, 50/Menâkıb, 17 (V, 577, Hadis no: 3682); İbn Mâce, Mukaddime, 11 (I, 40, Hadis no: 108); *Musned*, II, 53, 95, 401; V, 145, 165, 177.

¹⁴¹ Hakîm Tirmizî, *Hatmu'l-velâye*, s. 356-357.

¹⁴² Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 120.

¹⁴³ Hucvîrî, age, s. 158.

¹⁴⁴ Buhârî, 62/Ashabi'n-nebî, 6 (IV, 200); Muslim, 44/Fedâilu's-sahâbe, 23 (IV, 1964); Tirmizî, 50/Menâkıb, 18 (V, 581, Hadis no: 3693); *Musned*, VI, 55.

¹⁴⁵ Buhârî, 41/Hars, 4 (III, 67); Enbiyâ, 50; Muslim, 44/Fedâilu's-sahâbe, 13 (IV, 1857-58); Tirmizî, 50/Menâkıb, 18 (V, 582, Hadis no: 3695).

Ebû Hureyre'den, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Bir adam bir ineği sevkederken üzerine bindi. İnek adama bakıp dile geldi ve "Ben bunun için değil, ben ziraat için yaratıldım" dedi. Halk hayret ve korku ile, "Subhanallah, konuşan bir inek ha! dediler. Rasûlullah (s.a.v.): "Ben onun konuşmasına inanıyorum. Ebû Bekir ve Ömer de inanıyorlar" buyurdular.

Hadisi Muslim rivayet etmiştir.¹⁴⁶ Bu iki hadisin sahih olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in faziletine dair ve mucizevî motifler taşıyan bu rivayetlere karşı dikkatli olmak gerekir.

18- Ebû Hureyre anlatıyor: "Allah'ın Rasûlü'nden iki kap dolusu ilim aldım. Onlardan birini dağıttım; ötekine gelince, eğer onu da dağıtsaydım, benim şu boynum kesilirdi."

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti İbn Arabî *Futûhât*'ta sır (bâtın) ilminin varlığıyla ilgili olarak zikretmiştir.¹⁴⁷

Hadisi Buhârî rivayet etmiştir.¹⁴⁸

19- Ebû'd-Derdâ şöyle demiş: "Allah'ın Rasûlü'ne mârifetten sordum: Dedi ki: Cibrîl'e sordum, Cibrîl de Allah'a sordum, dedi. Allah buyurdu: O sırlarımdan bir sırdır. Onu ancak beni bilmeye yarar bir sırta emanet ederim dedi.

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Sulemî mârifet babında zikretmiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Muslim, 44/Fedâilu's-sahâbe, 13 (IV, 1857-58).

¹⁴⁷ Bkz. İbn Arabî, *Marîfet ve Hikmet*, s. 61.

¹⁴⁸ Buhârî, 3/İlim, 42 (I, 38). Bazı şarihler hadiste geçen, söylenmeyen ilimle ilgili hususların kıyamet alametleri, olacak olan fitneler ve istikbalde vuku bulacak hadiseler olduğunu söylemektedirler. Bkz. Aynî, *Umdetu'l-kârî*, II, 153; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 293; Kastalânî, *İrşâdi's-sârî*, I, 212. Bu şarihlerin açıklamalarında sırlı ilimlerden ve gizli olan şeylerden bahsedilmemektedir. Yine Ebû Hureyre "Benim Rasûlullah'tan (s.a.v.) ezberlediğim öyle hadisler vardır ki, onları size söylemedim. Eğer bu hadislerden birini sizlere söyleyecek olsam, beni taşlarla recmederdiniz..." Hâkim, *Mustedrek*, III, 509 (Hadis no: 6162). Hâkim bu hadisin sahih olduğunu söylemiş, Zehebî de bu hükme katılmıştır. Ayrıca rivayetin tahric ve değerlendirmesi için bkz. Sami Şahin, *Ebû Hureyre'nin Ölümüne Sebep Olabilecek Gizli Bilgiler*, (yayınlanmamış çalışma) s. 1-4. Muhammed Parsa (ö.822/1419) rivayete ilgili olarak şöyle bir nakilde bulunur: Ebû Hureyre'nin birincisiyle muradı ahkâm ve ahlak konularındaki ilimdir. Diğeri ağyardan gizlenmesi gereken ve sadece marifetullaha sahip kimselere tahsisi edilmiş ilimdir. Muhammed Parsa, *Faslu'l-Hitâb (Tevhîde Giriş)*, s. 35.

¹⁴⁹ Sulemî, age, s. 83.

Kaynağını bulamadım. Kaynağı belli olmayan rivayetin mevzu olma ihtimalinden dolayı son derece ihtiyaçla yaklaşmak gerekir.

20- Hz. Âişe, Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İlim ikidir: Bir ilim var ki kalpte sabittir. Bir ilim de var ki lisandadır. İşte o, Yüce Allah'ın kullarına hüccetidir."

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Ebû Tâlib el-Mekkî ve Sulemî zâhir ve bâtin ilminden bahsederken zikretmiştir.¹⁵⁰

Bu rivayeti İbn Mubarek *Kitâbu'z-zuhd*'ünde Dârimî *Sunen*'inde, İbn Abdî'l-ber *Câmiu beyâni'l-ilm*'inde Hasan Basrî'den mursel olarak rivayet etmişlerdir.¹⁵¹ *Câmiu beyâni'l-ilm*'i tahkik eden Ebû'l-Eşbâl ez-Zâhirî bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.¹⁵² Rivayetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

2- Gelecekte Olabilecek Hâdiselerle İlgili Rivayetler

1- İsâ b. Vâkid anlatıyor: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Yüz seksen senesi olduğu zaman size gurbeti (yurdundan uzaklaşmayı) ve dağların tepelerinde ibadete çekilmeyi helâl kıldım."

Eşref Ali rivayeti "Evlenmeyi terketme ve uzlet" başlığı altında açıklamaktadır.¹⁵³

Rivayeti İbnu'l-Esîr eserinde rivayet etmiştir.¹⁵⁴ *Câmi'u'l-usûl*'u tahkik eden Abdulkâdir Arnavut bu hadisle ilgili şunları söyler: Bu hadis sahih hadislerle terstir. Nikâhtan men eden hiçbir sahih rivayet mevcut değildir. Çünkü İslâm nikahla ilgili pek çok hüküm ortaya koymuş ve nikâhı teşvik etmiştir.¹⁵⁵

2- *Kütü'l-kulûb*'da aynı hadisin değişik bir anlatım biçimi şöyledir: "İki yüz senesinden sonra ümmetime bekârlık helâl kılınmıştır. Sizden birisinin o zamanda bir enik (köpek yavrusu) yetiştirmesi çocuk

¹⁵⁰ Ebû Talib el-Mekkî, age, I, 120 Sulemî, "el-Fark", s. 221.

¹⁵¹ Abdullah İbn Mubarek, *Kitâbu'z-zuhd*, s. 407 (Hadis no: 1161); Dârimî, Mukaddime, 34 (364, 365); İbn Abdî'l-ber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, I, 661 (Hadis no: 1150).

¹⁵² İbn Abdî'l-ber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, I, 661.

¹⁵³ Bkz. Eşref Ali, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 251.

¹⁵⁴ İbnu'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, XI, 783 (Hadis no: 9485).

¹⁵⁵ Bkz. İbnu'l-Esîr, age, XI, 783.

yetiştirmesinden daha hayırlıdır.”¹⁵⁶ Başka bir rivayet ise şu biçimdedir: “İki yüz yılında sizin en hayırlınız ailesi ve malı olmayan bekâr kimsedir.” Bu tür rivayetler genelde uydurma rivayetler içiren kitaplarda yer almaktadır.¹⁵⁷

İbn Kayyim, belli konulara dair sahih hadis bulunmadığına dair zikrettiği genel kaidelerin birinde bekârlığı öven hadislerin bâtil olduğunu ifade eder.¹⁵⁸ Sehâvî, bu mânada pek çok hadis vardır, fakat hepsi de son derece zayıftır, der.¹⁵⁹ Sâğânî ise uydurma olduğunu söyler.¹⁶⁰

Goldziher, zühd hareketinin İslâm’ın tabii elemanlarının biri hâline geldiği zaman, İslâm’da görülen keşişlik ile, açıkça bunun aleyhinde olan aslî inanın, uydurma hadisler aracılığıyla uzlaştırılması gereği sık sık duyuldu, der ve bu yapay gerçekleştirmede hadisin rolü çerçevesinde bu tür hadisleri zikreder.¹⁶¹ Aslında ahir zamanda bekar kalmak, perhiz tatbik etmek gibi hususlarda Hıristiyanî bir etkiden de söz etmek mümkündür. Pavlus’un Timoteyus’a yazdığı birinci mektubun dördüncü bölümünde bu etkiye işaretlerle şöyle demektedir:

“Bu yalancılar evlenmeyi yasaklayacak, Tanrı’nın, iman eden ve gerçeği bilenlerin şükranla yemesi için yarattığı yiyeceklerden çekinmek gerektiğini buyuracaklar. Oysa Tanrı’nın yarattığı her şey iyidir; ve şükranla kabul olunursa, hiçbir şey reddedilmemelidir.”¹⁶²

3- Abdullah b. Mes’ud’dan, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelir ki; dinini kurtarmak için, oradan oraya giden şaşkın tilki gibi, bir köyden diğer bir köye, bir tepeden diğer

¹⁵⁶ Ebû Tâlib el-Mekkî, age, II, 239.

¹⁵⁷ Bkz. Aliyyu'l-Kârî, *el-Esrâr*, s. 461; Sehâvî, age, s. 329 (Hadis no: 452); İbnu'l-Cevzî, *el-İlelu'l-mutenahiye*, II, 635-36; Aclûnî, age, I, 386-87; İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-'aliyye*, IV, 274 (Hadis no: 4426). Sâğânî, rivayetin uydurma olduğunu söyler. Bkz. Sâğânî, *el-Mevzûât*, s. 60 (Hadis no: 98).

¹⁵⁸ İbn Kayyim, *el-Menâru'l-mûnif*, s. 127.

¹⁵⁹ Sehâvî, age, s. 329.

¹⁶⁰ Sâğânî, age, s. 60 (Hadis no: 98).

¹⁶¹ Goldziher, “İslâmiyetin İlk Zamanlarında Zühd”, s. 539. Goldziher, bu yapay gerçekleştirmede hadisin rolünün, Süleyman b. İsa es-Siczi tarafından yayılmış Hz. Peygamber’e ait olduğu söylenen bir sözde açıkça ortaya çıktığını söylemekte, yaşadığı zaman bilinmeyen bu hadis uydurucusunun, düzenli bir isnad zinciri ile Hz. Peygamber’dan merfu olarak şu söylentiyi yaydığını belirtmektedir: “Üçyüz seksen senesi olduğu zaman size dünyadan el etek çekmek ve dağların tepelerinde ibadete çekilmek helâl kılınmıştır.” Zehebî, *Mizân*, II, 218-219.

¹⁶² İncil, Pavlus’un Timoteyus’a yazdığı birinci mektub, 4/3-4.

tepeye, bir delikten diğer deliğe kaçan kimseden başka hiçbir ehl-i dinin dini selâmette kalmaz." Ashâb: "Bu ne zaman olur yâ Rasûlallah?" diye sorduklarında; Hz. Peygamber (s.a.v.): "Geçim ancak, Allah'a isyan edilerek elde edildiği zamandır. O zaman gelince bekâr kalmak helâl olur." buyurdu. Ashâb: "Bu nasıl olur Ya Rasûlallah! Halbuki evlenmekle emrolunduk?" dediler. Rasûlullah (a.s), "O zaman olduğunda, kişinin helâki anne-babasının elinde olur. Anne babası yoksa hanımı ve çocuğu elinde olur. Eğer hanımı ve çocuğu yoksa, yakının elinde olur" buyurdu. Ashâb: "Bu nasıl olur yâ Rasûlallah?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.v.): "Geçim darlığı sebebiyle onu ayıplarlar. O da güç getiremeyeceği şeylerin altına girer. Nihayet onu helak olacağı yerlere sürüklemiş olurlar!" buyurdu. Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Suhreverdî sohbet ve tesirleri bölümünde uzlet ve halvetten bahsederken zikretmiştir.¹⁶³ Muhammed Besyûnî Zağlûl rivayeti Hattâbî'nin *el-Uzle* adlı eserinde rivayet ettiğini belirtmektedir.¹⁶⁴ İslâmın genel eseslarına uymadığı açıkça görülmektedir.

4- Ebû Sa'îd'den, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Müslümanın en hayırlı malı, dağların tepelerinde ve vadilerin arkasında dolaşan koyunlarının olmasıdır. Müslüman dinine bağlılığı sebebiyle fitnelerden kaçır."

Tasavvuf literatüründe bu rivayeti Suhreverdî eserinin sohbet ve tesirleri bölümünde uzlet ve halvetten bahsederken zikretmiştir.¹⁶⁵ Eşref Ali ise rivayeti "Maslahattan dolayı uzlet" başlığı altında yorumlamaktadır.¹⁶⁶

Hadisi Buhârî, Nesâî, İbn Mâce, İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel rivayet etmişlerdir.¹⁶⁷

Sonuç

Bütün bu değerlendirmelerin yanında şunu da belirtmek gerekir ki, Kur'an'da gayb bilgisinin ulûhiyet vasıflarından biri olduğu¹⁶⁸ ve insanların bilgi edinme vasıtalarının dışında kaldığı; ancak Allah'ın bazı peygamberlerini dilemediği bilgilere muttali kıldığı kabul edilmiştir. Çünkü Kur'an'a

¹⁶³ Suhreverdî, age, s. 329.

¹⁶⁴ Muhammed Besyûnî Zağlûl, *Mevsû'atu etrâfi'l-hadis*, VI, 812.

¹⁶⁵ Suhreverdî, age, s. 329.

¹⁶⁶ Bkz. Eşref Ali, *Hadislerle Tasavvuf*, s. 207.

¹⁶⁷ Buhârî, 2/İmân, 12 (I, 10); Nesâî, 47/İmân, 30 (VIII, 122, Hadis no: 5051); İbn Mâce, 39/Fiten, 13 (II, 1317, Hadis no: 3980); *Muvatta'*, 54/İsti'zan, 16 (II, 739); *Musned*, III, 6, 43, 57.

¹⁶⁸ Bkz. Mâide 5/109, 116; En'am 6/73; Tevbe9/94, 105; Ra'd 13/9; Mü'minûn 23/92; Secde 32/ 6; Sebe 34/3, 48; Fâtır 35/ 38; Zümer 39/46; Teğâbün 64/18; Cin 72/26.

göre gayba ait haberlerin yegane kaynağı vahiydir. Bu itibarla, bazı mutasavvıfların bazı gaybî bilgilere vâkıf olduklarını iddia etmeleri, ayrıca da Şiîlerin, Hz. Peygamber'in kendisine gelen vahiylerin bâtinî anlamlarını yalnızca Hz. Ali'ye bildirdiğini, bu sebeple Hz. Ali'nin sahip olduğu bilginin ve yaptığı yorumların vahye dayandığını iddia etmeleri, Rasûlullah'ın nâzil olan vahiylerin tamamını bütün ümmete tebliğ ettiğini bildiren Kur'ân âyetleriyle çelişmekte ve yine bu iddialar, çeşitli sahâbîlerden nakledilen muteber kabul edilen hadis kaynaklarında yer alan rivayetlere de ters düşmektedir.¹⁶⁹

Ayrıca zaman, mekan imkan ve kabiliyet farklarına bağlı olarak bilinen bazı hususların gayb sahasına girip girmediği tartışmalı olup, bu noktada önceden gayb olan bir çok hususun artık müşahede sahasına girdiğini söylemek mümkündür. Bu konudaki çözümümüzü Cüneyd-i Bağdâdî'nin Şamîlîların konuyla ilgili sordukları sorulara verdiği cevapla bitirmek istiyoruz: "Gayb olan şeylerin ilmini tek başına Hakk bilir. Bu sebeple; olanı, olmakta olanı, bulunanı ve olmayacak olanın olsaydı nasıl olacağını sadece O bilir."¹⁷⁰

Genel olarak tasavvuf literatüründe Hz. Peygamber'e izafe edilen gaybî rivayetlerle ilgili olarak şunlar da söylenebilir: Rivayetlerin çoğunun zayıf veya mevzu olduğu hatta kaynağının belli olmadığı, sahih rivayetin ise çok az olduğu anlaşılmaktadır. Sahih olanlarının da doğrudan gaybla ilgili olmayıp gaybı dolaylı ilgilendirmekte, bunların da yoruma ve te'vile açık olduğu gözükmektedir. Bu konulardaki rivayetler gerek sened ve gerek metin açısından tenkid edilmiştir.

Rivayetlerin kaynağını, genelde Ehl-i Kitaptan alınan bilgiler ve o zamanki siyasi ve kültürel olayların yansımaları ve toplumsal muhayyilenin ürünleri oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu tür rivayetlerden yola çıkarak İslâm'a göre bir gayb anlayışı ortaya koymak zordur. Bunları zamanla ortaya çıkmış bazı bilgi ve kültürlerin yansımaları olarak değerlendirmek ve sağlıklı sonuçlara ulaşmak için de Kur'ân'daki verilerle birlikte Hz. Peygamber'in sahih sünnetini anlamak ve dikkate almak daha doğru ve uygundur.

¹⁶⁹ Bkz. Buhârî, İlim 39 (I, 36); İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 108. Ayrıca değerlendirme için bkz. Mustafa Öztürk, *Tefsirde Bâtinîlik*, s. 230.

¹⁷⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle (Kuşeyrî Risalesi)*, s. 105.